

3. ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС. СІМЕЙНЕ ПРАВО. ТРУДОВЕ ПРАВО. МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО. ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО. ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

DOI:10.35774/app2022.01.055
УДК 341.645.5

Ольга Зигрій,

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права і процесу
Західноукраїнського національного
університету
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7092-5306>

Катерина Кійко,

студентка юридичного факультету
Західноукраїнського національного
університету

Світлана Мацук,

студентка юридичного факультету
Західноукраїнського національного
університету

ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ТА ЗАХИСТ ЕКОЛОГІЧНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ: МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ТА УКРАЇНСЬКІ РЕАЛІЇ

Розкрито актуальність екологічних прав людини у контексті національної та міжнародної правової доктрини. Проаналізовано законодавче забезпечення екологічних прав людини в міжнародному вимірі, відображено гарантії та механізм їхньої реалізації. Здійснено науково-теоретичне дослідження та аналіз сутності прав громадян на екологічно безпечне навколишнє середовище з огляду на російську військову агресію в Україні. Розкрито широке коло питань щодо становлення та захисту екологічних прав громадян в Україні під час війни та міжнародних екологічних прав. Досліджено практику ЄСПЛ з питань захисту екологічних прав людини.

© Ольга Зигрій, Катерина Кійко, Світлана Мацук, 2022

Ключові слова: екологічні права, міжнародні стандарти екологічних прав, навколишнє середовище, природне середовище, екологічна безпека, міжнародно-правові договори, практика європейського суду, дотримання екологічних прав та обов'язків.

Zyhrii O., Kiiko K., Matsuk S.

Interpretations and Protection of Environmental Human Rights: International Standards and Ukrainian Realities

The article is devoted to environmental human rights, which belong to the fundamental natural rights. We have revealed the relevance of environmental human rights in the context of national and international legal doctrine. Analyzed the legislative provision of environmental human rights, guarantees and the mechanism of their implementation. Carried out a scientific and theoretical study of the essence of citizens' rights to an environmentally safe environment. The article reveals a wide range of issues related to the formation of environmental law in Ukraine and international environmental law. Much attention is paid to the violation of environmental rights of citizens during the Russian military aggression.

The article also examines the formation of international standards in the field of environmental protection, and clarifying their impact on modern environmental legislation of Ukraine. We analyzed the regulations relating to international environmental law, and also the case law of the European Court of Human Rights in the field of nature management.

Keywords: environmental rights, international standards of environmental rights, environment, natural environment, environmental security, international legal treaties, case law of the European Court, observance of environmental rights and obligations.

Постановка проблеми. Дотримання й ефективне забезпечення екологічних прав і свобод людини – це невід'ємна складова правової, демократичної держави, що має надзвичайно важливе значення не тільки для України, а й для всіх цивілізованих демократичних країн. Для нашої держави зараз це надзвичайно болюча тема, адже російські окупанти, окрім найціннішого життя та здоров'я людей, знищують та руйнують навколишнє середовище, спричиняють техногенні катастрофи (обстріляна ракетами нафтобаза у Василькові та Охтирці, захоплено Чорнобильську та Запорізьку АЕС, підірвано газопровід у Харкові), знищують об'єкти військової та критичної інфраструктури. Відбувається масштабне забруднення ґрунтів, порушення ландшафтів, природоохоронних об'єктів та територій держави. Все ще ускладнена санітарно-гігієнічна ситуація, існують ризики для життя і здоров'я людей. Саме тому дослідження сутності прав громадян на екологічно безпечне навколишнє природне середовище та їх реалізація має займати чільне місце серед національних інтересів України, що виявляється у виборі теми, яка на сьогодні надзвичайно актуальна.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання дотримання, реалізації, ефективного забезпечення та захисту основних екологічних прав людини часто є предметом дослідження багатьох учених. Зокрема, окремі аспекти цієї проблеми аналізували такі науковці, як В. І. Андрейцева, Г. І. Балюк, М.І. Васильєва, О. В. Зигрій, С. М. Кравченко, М. В. Краснова, К. В. Медведева, Т. В. Морозовська, В. В. Носік, С. Р. Тагієва, Ю. С. Шемшученко та ін. Питання становлення та розвитку інституту екологічних прав людини у законодавстві України є об'єктом наукових досліджень таких учених, як А. П. Гетьман та В. В. Костицький.

Мета статті полягає у дослідженні сутності основних екологічних прав людини і громадянина на основі аналізу законодавства України, основних нормативно-правових актів природоохоронного спрямування в умовах російської військової агресії.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відповідно до Конституції України як основного закону нашої держави екологічне право – це право кожної людини на безпечне для життя і здоров'я довкілля (ст. 50). Отже, екологічні права належать до основоположних, невідчужуваних, природних прав громадян.

На сьогодні екологічні права людини є одними із найважливіших соціальних цінностей. Розвиток правової думки про них пов'язаний з усвідомленням українського та міжнародного співтовариства щодо необхідності не лише збереження й ефективного використання ресурсної бази навколишнього природного середовища, а й створення екологічно безпечних умов існування, потреби дихати чистим повітрям, пити чисту воду, споживати екологічно безпечну їжу й задовольняти інші біологічні та духовні потреби. У багатьох країнах світу екологічні права вважаються не лише самостійними правами, а й важливою основою для правового забезпечення задоволення біологічних, екологічних та естетичних потреб людини [8, с. 3].

Сучасний стан розвитку щодо регулювання екологічного права в Україні характеризується наявністю розгалуженої системи законодавчих та нормативно-правових актів. Саме вони регулюють суспільні відносини в сфері використання природних ресурсів, їх відтворення, охорони навколишнього середовища та забезпечення екологічної безпеки.

В умовах посиленого використання природних ресурсів та підвищеної уваги до стану екологічної ситуації актуальним є питання визначення взаємодії екологічних прав та обов'язків громадян. Екологічний обов'язок – це важливий спосіб забезпечення екологічних прав, умова їхньої ефективності та реальності. Екологічні обов'язки належать особі, яка має обрати один із передбачених правом варіантів поведінки, тобто здійснювати певні дії або утримуватись від них. У такому разі право визначає межі необхідної поведінки. Імперативом сучасної екологічної свідомості стає турбота про знаходження і збереження екологічної рівноваги [6, с. 132].

Після визнання екологічних прав українська держава зробила крок у напрямі створення правової держави. Екологічні права в законодавстві є свідченням демократизації держави. Визнання прав сприяє зростанню правової та екологічної свідомості, залученню громадян до охорони довкілля, стимулює діяльність держави в природоохоронній сфері, оскільки реалізація права на сприятливе довкілля, передбачає можливість вимагати відповідної поведінки від інших суб'єктів, насамперед від державних органів. Також слід зазначити, що регулювання екологічних прав сприяє зміцненню авторитету держави, що визнається на рівні європейської та світової спільноти [4, с. 720].

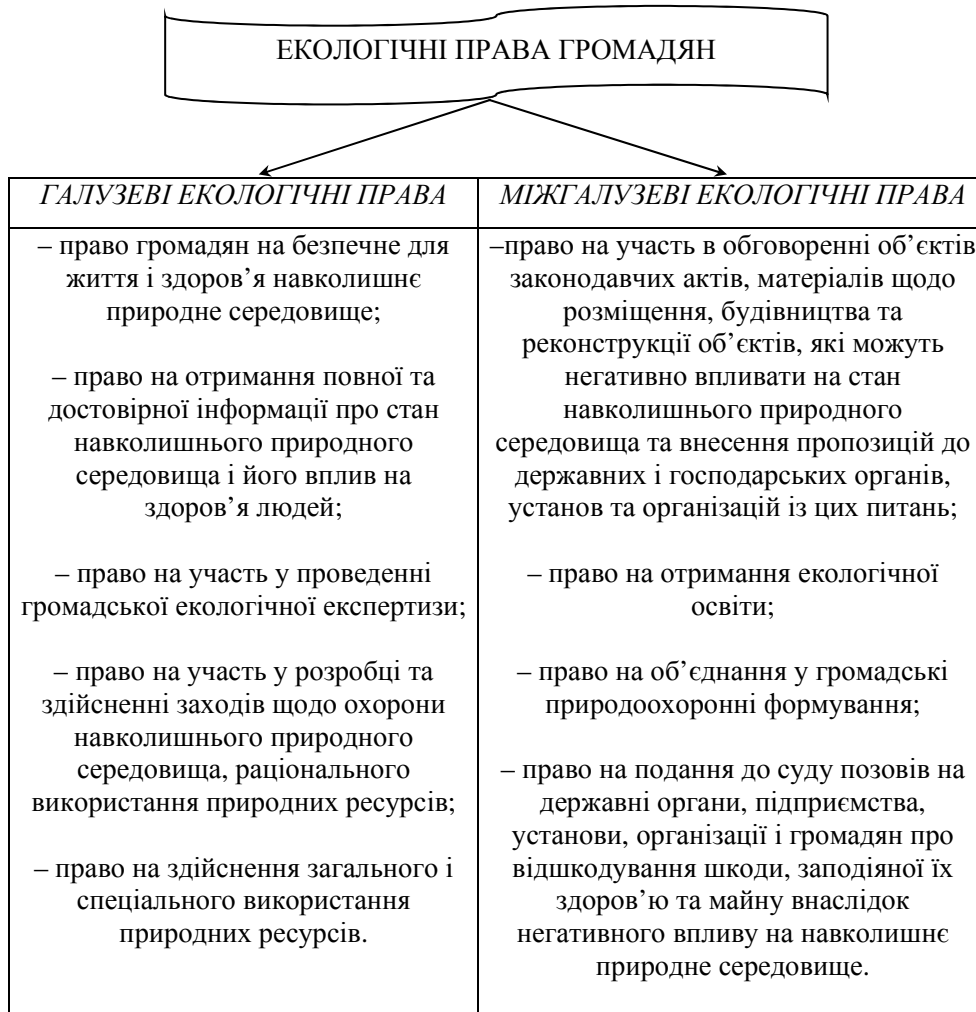
З метою створення демократичної та правової держави Верховна Рада України визнала та закріпила екологічні права у Конституції України (ст. 50), вивівши їх на рівень конституційних прав. Згодом екологічні права набули подальшого розвитку та закріплення в нормативно-правових актах, зокрема у Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища» (ст. 9), Законах України: «Про охорону атмосферного повітря», «Про екологічну експертизу», «Про захист населення і територій від надзвичайних ситуацій техногенного і природного характеру» та ін. [5, с. 66].

Зокрема, у Земельному (ст. 40), Водному (ст. 44), Лісовому (ст. 18, 19) кодексах, в Кодексі про надра (ст. 24), у Законі «Про тваринний світ» (ст. 26) закріплені обов'язки відповідно земле-, лісо-, та водокористувачів, користувачів надр, тваринного світу, які деталізують і спеціалізують загальні обов'язки в галузі охорони навколишнього природного середовища відповідно до певного природного ресурсу та з урахуванням специфіки його правового режиму.

Екологічні права доволі різноманітні. Це дає змогу провести класифікацію цих прав за різними підставами. Науковець В. Андрейцева поділяє екологічні права громадян на галузеві (ті, що реалізуються переважно на галузевому рівні) та міжгалузеві (реалізуються на міжгалузевому рівні) [1, с. 208].

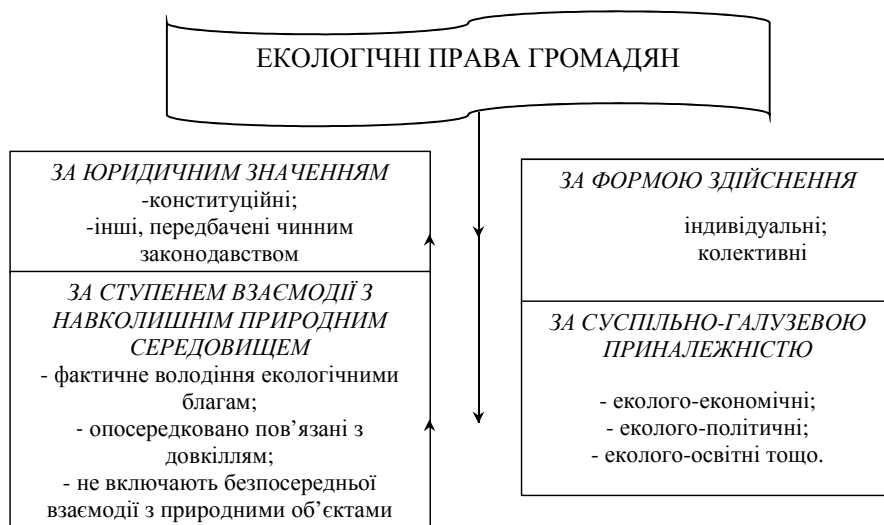
Якщо розглядати екологічні права на міжнародному рівні, то регулювання екологічного питання є поширеним та затребуваним, адже негативний вплив на навколишнє середовище спричиняли і гірничодобувні діяльності, і інфраструктура, й поведінка людей, і клімат, і глобальне потепління. Важливо відобразити це питання у законах та політиці задля здійснення прав та обов'язків у сфері природокористування. Саме тому в ООН більш активно зайнялися захистом екологічного питання, що спричинило збільшення міжнародних актів, судових рішень та різних досліджень.

У положеннях Загальної декларації прав людини 1948 р., Міжнародного пакту про політичні і громадянські права, Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права 1966 р. та факультативних протоколів до них питання щодо екологічних прав людини не було належно врегульоване, проте проте відображене в інших нормативно-правових актах.

Рис. 1. Класифікація екологічних прав [1, с. 208]

Доктор юридичних наук Надія Кобецька запропонувала класифікацію екологічних прав громадян, що відображена на рис. 2.

Рис. 2. Класифікація екологічних прав за теорією Н. Кобецької [2, с. 8]

Нормативно-правовий акт (документ)	Зміст
Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права 1966 р. (ст. 12)	Держави-учасниці Пакту визнають право кожної людини на найвищий досяжний рівень фізичного і психічного здоров'я, а заходи, які вживаються державами для повного здійснення цього права, включають поліпшення всіх аспектів гігієни навколишнього середовища і гігієни праці в промисловості.
Зауваження загального порядку № 14 (2000) «Право на найвищий досяжний рівень здоров'я (ст. 12)»	Поліпшення всіх аспектів гігієни навколишнього середовища і гігієни праці в промисловості (п. 2 b) ст. 12) включає заходи щодо необхідності забезпечувати адекватне постачання безпечною питною водою та базовими санітарними послугами; попередження і зниження рівня впливу на населення таких шкідливих речовин, як радіація і небезпечні хімікати, або інших згубних екологічних умов, які прямо чи опосередковано впливають на здоров'я людини (п. 15).

З 1972 р. було прийнято декілька міжнародно-правових актів, що різною мірою врегульовували питання, пов'язані із визнанням, розумінням та забезпеченням екологічних прав людини.

Нормативно-правовий акт (документ)	Зміст та наслідки
Африканська хартія прав та народів (1981)	Закріпила право усіх народів на задовільне навколишнє середовище, сприятливе для їх розвитку
Друга Конференція ООН з проблем навколишнього середовища та розвитку (1992)	Схвалена Декларація Ріо-де-Жанейро з навколишнього середовища та розвитку, відповідно до якої було уточнене право людини на сприятливе навколишнє середовище в контексті концепції сталого розвитку, щоб у взаємодії людини та природи були задоволені потреби не тільки сьогоднішніх, а й прийдешніх поколінь [9, с.185]. Прийнято Резолюцію про принципи збереження лісових екосистем світу та програмний документ «Порядок XXI століття»
Конференція Організації Об'єднаних Націй (1992)	Прийнята Міжнародна Конвенція «Про контроль суднових баластних вод й осадів та управління ними» 2004 р.

Перелік таких міжнародно-правових актів можна продовжувати, але простежується певна тенденція. Право на сприятливе навколишнє середовище визнається одним з основних прав людини, проте воно визнане та закріплене лише на галузевому рівні, а не в документах про основні права та свободи людини.

Всесвітня організація охорони здоров'я визначила, що термін «гігієна довкілля» поширюється на сукупність усіх фізичних, хімічних і біологічних факторів, що впливають на людину зовні, а також на всі пов'язані з ними фактори, які впливають на поведінку. Гігієна довкілля також охоплює оцінку і контроль тих екологічних факторів, які можуть потенційно впливати на здоров'я [3, с. 357].

Аналізуючи міжнародне законодавство повністю погоджуємося з тим, що права людини і навколишнє середовище взаємопов'язані, оскільки дотримання прав людини неможливе без безпечного, чистого і здорового навколишнього середовища, а стале екологічне управління не можна забезпечити без дотримання і поваги прав людини [13]. Середовище для проживання є невід'ємною частиною існування людей і насамперед сприяє здійсненню своїх прав та свобод, таких як право на життя, право на здоров'я, харчування, воду.

«Замість того, щоб розглядати природу як власність відповідно до закону, статті Rightsfor Nature визнають, що природа в усіх її формах життя має право існувати, зберігатися, підтримувати та відновлювати свої життєві цикли». Прийняття закону про права на природу в Еквадорі послужило натхненням для створення Глобального альянсу за права природи, організації, яка працює над встановленням законних прав для екосистеми Землі в усьому світі [15].

Незважаючи на таку велику кількість уваги до екологічного питання, законодавче закріплення, конференції та акти, питання екологічних прав сьогодні актуальне.

Декілька ремарок про світ. Варто згадати лише минулорічні пожежі в Австралії, що спричинили викиди небезпечних газів у повітря, вбили тваринність на цих територіях та знищили рослини, зробивши землю неможливою для виконання своїх функцій у сфері рослинності.

Крім цього численні викиди шкідливих речовин, зливання відходів у водойми, викиди радіації, пожежі, глобальне потепління – це невелика частина того, що в 21 ст. можна було би перелічувати та про що розповідати детально. Вважаємо, що найбільша проблема до початку війни (24.02.2022 р.) полягала у маргінальності людей, у відсутності стійкої позиції, недбалства з боку фабрик чи заводів та цілковитого ігнорування своїх екологічних обов'язків через відсутність належних санкцій та контролю.

Тепер розглянемо ситуацію в нашій державі. Зараз техногенні екологічні катастрофи відбуваються по всій Україні. Окупанти нанесли удари по цивільній та промисловій інфраструктурі, що становить загрозу життю і здоров'ю людей. Захоплення російськими військами Чорнобильської та Запорізької АЕС може спровокувати порушення режиму функціонування даних об'єктів. Забруднення води, повітря позначається на здоров'ї людей, що порушує екологічні права громадян України.

Вперше питання про порушення права на життя у зв'язку із негативними факторами навколишнього природного середовища було порушено ЄСПЛ у справі «Гуерра та інші проти Італії» (Case of Guerra and Others v. Italy) (заява №14967/89, рішення від 19.02.1998) [10]. Особливу увагу в цьому рішенні ЄСПЛ звернув на дотримання принципу субсидіарності, згідно з яким передбачається, що встановлення порядку забезпечення екологічних прав покладається саме на державу, яка має забезпечити місцеве населення інформацією про ризики, передбачити процедуру отримання інформації та порядку відшкодування збитків.

На сьогодні ЄСПЛ розглянув і декілька справ проти України, що стосуються охорони довкілля. Таких рішень небагато, але вони особливо цінні. Зокрема, це справи:

- «Дубецька та інші проти України» (заява №30499/03, рішення від 10.02.2011);
- «Гримковська проти України» (заява № 38182/03, рішення від 21.07.2011);
- «Дземюк проти України» (заява № 42488/02, рішення від 04.09.2014).

Аналізуючи судову практику щодо екологічних спорів за минулі роки, бачимо, що порушення екологічних прав, інтересів та свобод громадян відбувалося практично на всіх рівнях навколишнього середовища. На той час найбільш актуальні з них такі: утворення, збирання та утилізації, знешкодження і захоронення відходів; збереження, використання вод, відтворення водних ресурсів, охорони вод від забруднення; володіння, користування та розпоряджання лісами, забезпечення їх охорони та відтворення; використання та відтворення рослинного й тваринного світу; охорони й використання територій та об'єктів природно-заповідного фонду; охорони атмосферного повітря; екологічна експертиза, забезпечення доступу до екологічної інформації, проведення екологічних перевірок контролюючим органом [10, с. 8]. Неабияку проблему становили питання відходів в Україні, видобуток бурштину, який назвали «бурштинова лихоманка», що призводить до знищення лісів та псування ґрунту, та торф'яні пожежі, що призводять до забруднення повітря. Вирубування лісів належало до окремої категорії порушення екологічних прав, а отже, й конституційних прав громадян.

Звичайно, що основним на сьогодні є життя та здоров'я людей, тому забруднена вода, повітря, навколишнє середовище негативно впливають на стан здоров'я. Надалі існує як екологічна, так і гуманітарна проблеми. Існує понад 500 міжнародних природоохоронних організацій, тому необхідно усім екологічним спільнотам світу згуртуватися проти ворога, що веде війну на всій території України, наслідки якої будуть відчутними для усього світу. У світовому вимірі відомі міжнародні документи, що захищають населення. Конвенція про закони та звичаї сухопутної війни, Гаазька Конвенція 1907 р., Четверта Женевська Конвенція про захист населення під час війни від 1949 р., перша Женевська Конвенція від 1949 р. про захист поранених та хворих солдат і найголовніше – це протокол Женевських конвенцій від 1972 р., який стосується захисту мирного населення під час міжнародних збройних конфліктів.

Висновки. Підсумовуючи обрану тему, зазначимо, що коли в Україні йде війна, внаслідок бойових дій зростає гуманітарне та екологічне руйнування, надії багатьох екологів, науковців спрямовані на захист своєї країни, своєї сім'ї, дуже важко навіть подумати про навколишнє середовище, яке не в центрі уваги. Адже за кілька годин після російського вторгнення Обсерваторія конфліктів і навколишнього середовища заявила, що зафіксувала інциденти із забрудненням, які поставили людей та екосистеми під загрозу гострої та довгострокової шкоди. Варто розуміти, що навіть якщо війна припиниться завтра, навколишнє середовище, адаптація до клімату та скорочення викидів ще будуть на порядку денному. Тому сьогодні потрібно негайно звертатися до Міжнародного суду ООН, до Міжнародного кримінального суду, що розглядає військові злочини та злочини військової агресії, злочини проти людяності, в тому числі, злочини проти довкілля, та встановити причинно-наслідковий зв'язок. Особливо зараз активізується система моніторингу стану довкілля. Відповідно до цього питання щодо захисту екологічні права громадян все ще відкрите.

Проте ми сподіваємось, що надалі права та свободи в контексті екологічного права будуть невід'ємною частиною суспільних цінностей в Україні та в усьому світі, адже без їх реалізації жодна країна не може бути по-справжньому суверенною і незалежною, демократичною, соціальною, правовою державою.

Список використаних джерел

1. Андрейцев В. І. Екологічне право: Курс лекцій : навч. посібник для юрид. фак. вузів. Київ : Вентурі, 2017. 208 с. (дата звернення 14.02.2022).
2. Анісімова Г. В. Здійснення громадянами екологічних права : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2018 (дата звернення: 10.02.2022).
3. Воєводін І. С. Закріплення екологічних прав людини в міжнародних універсальних актах у галузі захисту навколишнього середовища. Юридичний науковий електронний журнал. 2020. № 9. С. 366–358 (дата звернення: 01.02.2022).
4. Екологічне право України. Академічний курс : підручник. 2-ге вид.; за заг. ред. Ю. С. Шемшученка. Київ : Юридична думка, 2017. 720 с. (дата звернення: 14.01.2022).
5. Екологічне право України : підручн. / за ред. А. П. Гетьмана та М. В. Шульги. Харків, 2016. С. 66–67 (дата звернення: 18.01.2022).
6. Зигрій О., Крамарчук С., Крамарчук Т. Поняття та структура екологічного обов'язку. Актуальні проблеми правознавства. 2020. 3 (23). С. 131–136. (дата звернення: 18.01.2022).
7. Калишук Л. А. Становлення та розвиток екологічних прав громадян у національному та міжнародному праві. Південноукраїнський правничий часопис. 2017. № 4. С. 126–128 (дата звернення: 20.01.2022).
8. Медведєв К. В. Екологічні права громадян України: гарантії їх судового захисту : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06. К. В. Медведєв; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ, 2018. 214 с. (дата звернення: 05.02.2022).
9. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права. Ратифіковано Указом Президії Верховної Ради Української РСР N 2148-VIII (2148-08) від 19.10.73 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text (дата звернення: 13.02.2022 р.).
10. Міжнародний судовий форум «Судовий захист природного довкілля та екологічних прав» (м. Київ, 7 листопада 2019 року) : зб. матеріалів. Київ, 2019. 192 с. (дата звернення 01.02.2022).
11. Питання охорони довкілля в практиці ЄСПЛ та їх вплив на судову практику в Україні. *Ecobusiness. Екологія підприємства*. Актуальні роз'яснення. 2020. URL: <https://ecolog-ua.com/news/pytannya-ohorony-dovkillya-v-praktysii-yespl-ta-yih-vplyv-na-sudovu-praktyku-v-ukrayini> (дата звернення: 10.12.2021)
12. Шомпол О. А. Міжнародно-правові засади забезпечення екологічних прав людини. Актуальні проблеми міжнародних відносин. Випуск 83 (Частина II), 2009. С. 183–187 (дата звернення 20.01.2022)
13. Ярошенко А. С., Матвієнко Є. І., Кир'янова В. О. Особливості юридичної відповідальності за порушення екологічного законодавства. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 1. С. 131–134 (дата звернення 28.12.2021).
14. Environmental Rights. URL: <https://www.pachamama.org/environmental-rights> (дата звернення 13.12.2021).
15. Human Rights and the Environment. Електронний журнал. Oct 22, 2021. URL: <https://www.genevaenvironmentnetwork.org/resources/updates/human-rights-and-the-environment> (дата звернення: 10.12.2021).
16. Ukraine's hope for a green city lost amid devastated Mariupol's rubble. 03/14/2022. *Independent*. URL: <https://www.independent.co.uk> (дата звернення: 14.03.2022).

References

1. Andreytsev, V. I. (2017). *Ekolohichne parvo: kurs lekcii [Environmental law: Course of lectures: Textbook]*. Kyiv: Venturi [in Ukrainian].
2. Anisimova, G. V. (2018). *Zdijsnenia gromadanamy ekolohichnykh prav: avtorafemat... [Exercise of environmental rights by citizens: Author's abstract... dis. ... Cand. jurid. Science]*. Kharkiv [in Ukrainian].
3. Voevodin, I. S. (2020). *Zakriplenia ekolohichnykh prav ludyny v miznarodnykh univiersalnykh aktach u haluzi zachystu navkolyshnjoho seredovycza. [Consolidation of environmental human rights in international universal acts in the field of environmental protection]*. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal – Legal scientific electronic journal*, 9, 366-358 [in Ukrainian].
4. *Ekolohichne parvo Ukrainy [Environmental law of Ukraine. Academic course: Textbook]*. (2017). Second edition. For the head. ed. Yu.S. Shemshuchenko. K.: LLC «Publishing House» Legal Thought [in Ukrainian].
5. *Ekolohichne parvo Ukrainy [Environmental law of Ukraine: Textbook]* (2016). Kharkiv, 66-67 [in Ukrainian].

6. Zigriy, O., Kramarchuk, S. & Kramarchuk, T. (2020). *Poniattia ta struktura ekolohichnoho oboviazku [The concept and structure of environmental duty. Current problems of jurisprudence]*, 3 (23), 131–136 [in Ukrainian].
7. Kalishuk, L. (2017). *Stavlenia ta rozvytok ekolohichnykh prav hromadian u nacionalnomu ta miznarodnomu pravi [Formation and development of environmental rights of citizens in national and international law. South Ukrainian Law Journal]*, 4, 126 -128 [in Ukrainian].
8. Medvede, K. V. (2018). *Ekolohichni prava hromadian Ukrainy: harantii ii sudovoho zachystu [Ecological rights of citizens of Ukraine: guarantees of their judicial protection]: dis. ... Cand. jurid. Science: 12.00.06.. Kyiv. v. T. Shevchenko. Kyiv [in Ukrainian]*.
9. *Miznarodnyj pakt pro ekonomichni, socialni i kulturni prava [International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights]*. Ratified by the Decree of the Presidium of the Verkhovna Rada of the Ukrainian SSR, N 2148-VIII (2148-08) of 19.10.73. (1973). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text [in Ukrainian].
10. *Miznarodnyj sudovyj forum: «Sudovyj zachyst pryrodnoho dovkilia ta ekolohichnykh prav».* [International Judicial Forum: «Judicial Protection of the Natural Environment and Environmental Rights»]: Collection of materials. (2019). Kyiv [in Ukrainian].
11. Pytania ochorony dovkilia v praktyci ESPL ta jich vplyv na sudovu praktyku v Ukraini [Environmental issues in the case law of the European Court of Human Rights and their impact on judicial practice in Ukraine] (2020). *Ecobuisness. – ekolohiia pidpryemstva – Ecobuisness. Ecology of enterprise*. Retrieved from <https://ecolog-ua.com/news/pytannya-ohorony-dovkillya-v-praktyci-yespl-ta-yih-vplyv-na-sudovu-praktyku-v-ukrayini> [in Ukrainian].
12. Shompol, O. A. (2009). *Miznarodno-pravovi zasady zabezpechenia ekolohichnykh prav ludyny [International legal principles of environmental human rights]. Current problems of international relations*, 83 (II), 183-187 [in Ukrainian].
13. Yaroshenko, A. S., Matvienko, E. I. & Kiryanova, V.O. (2020). *Osoblyvosti jurydychnoi vidpovidalnosti za porushenia ekolohichnoho zakonodavstva. [Features of legal liability for violation of environmental legislation]. Legal scientific electronic journal*, 1, 131-134 [in Ukrainian].
14. *Environmental Rights* (2022). Retrieved from <https://www.pachamama.org/environmental-rights> [in English].
15. *Human Rights and the Environment* (22 Oct 2021). Retrieved from <https://www.genevaenvironmentnetwork.org/resources/updates/human-rights-and-the-environment> [in English].
16. Ukraine’s hope for a green city lost amid devastated Mariupol’s rubble. (03/14/2022). *Independent*. Retrieved from <https://www.independent.co.uk> [in English].

Стаття надійшла до редакції 19.02.2022.